

# A BÁBOLNAI TÖRTÉNELMI TÁJ THE HISTORICAL LANDSCAPE OF BÁBOLNA

SZERKŐN:  
FRATTE CSABA

LEKTOR:  
SZILÁGYI KINGA

**A**BUDAPESTI Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszéke 2004-ben kapta a megbízást a Bábolnai Nemzeti Ménesbirtok kulturális örökségének feltárására, valamint a hatályos kulturális örökségvédelmi törvény erejével védett, egyedi ingatlanokon túlmutató, korszerűbb és hatékonyabb védelmi konstrukció javaslatának kidolgozására. Ennek szükségessége és jogsága már a tudományos kutatás kezdeti szakaszában is nyilvánvalóvá vált. A Bakony, a Vértes északnyugati lankáinak és a Kisalföld délkeleti peremének találkozásánál, az Igmándi-Kisbéri medence északi peremén, a Conco-patak völgyében található Bábolna, s benne a Nemzeti Ménesbirtok kulturális örökségének jelentősége, több dimenzióban, messze túlmutat egy történeti épületegyüttes és közvetlen környezetének műemlékvédelmi feladatán. A kutatás ezért úgy tárta fel a Nemzeti Ménesbirtok kialakulásának történetét, fogalmazta meg kulturális jelentőségét, határozta meg örökségi értékeit, s fektette le megőrzésének műemlékvédelmi javaslatait, hogy azok a mai Bábolna város közigazgatási területének határain – északról Ács, keletről Nagyigmánd nagyközség, délről Tárkány, nyugatról Bana község – túlnyúló környezeti, a történeti ménesbirtok ma még felismerhetően létező táji karakterével együtt legyenek megőrizhetők.

Az elkészült dokumentáció alapján 2007-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal *A Bábolna Ménesbirtok - történeti táj; Műemléki érték védetté nyilvánítására tett javaslatot, amelyet az oktatási és kulturális miniszter nem írt alá. Ez, valamint a közelmúltban lezajló, a Nemzeti Ménesbirtokot*

érintő aktuálpolitikai döntések, a sajtónyilvánosságot is kapott' állami, illetve önkormányzati tulajdonú földek eladását segítő, egy település-méretű ipari parkot létesítő városfejlesztési koncepció mind híven mutatják a mai magyar kulturális örökségvédelem és a lokális településfejlesztés konfliktusos kapcsolatát, a műemlékvédelem helyzetét és hatékonyságát.

Jelen tanulmány első része a Bábolna történeti ménesbirtok egyedi tájértékeire is kiterjedő tudományos kutatás legfontosabb eredményeit foglalja össze a tájhasználat történetének vázlatával, a hely kulturális jelentőségének és örökségi értékeinek megfogalmazásával. A második részben a *történeti táj*, mint kulturális örökségvédelmi fogalom jelenik meg, meghatározva Bábolna történeti birtokának javasolt adminisztratív védési kategóriáit, a hagyományos tájkarakter megőrzésének és fenntartásának lehetőségeit.

## TÁJ - KULTÚRTÁJ - TÖRTÉNETI TÁJ ÉRTELMEZÉSE ÉS FOGALOMHASZNÁLATA

A környezet, illetve a táj érzékelésének jelentősége Európában a XV. század végi holland festészetben tűnik fel markánsan, a jellemzően szakrális főtéma mögött képszerűen ábrázolt, egy-egy észak-németalföldi, illetve flandriai hely látványának sokszor naturális, részletező megragadásával. A *táj* szót is a hollandok használták először, s tölük nemcsak a szó használatát, hanem a szemléletet – a táj képi látványként, tehát *látkép*ként való felfogását – is máig hatón átvtették az angolok, majd a németek és a franciák. A XVII. századra

1. Pl.: *A kormány eladja Bábolnát. In: HVG 2006/31. sz. (augusztus 3.); Kéző a lólab. Megbundázták a Bábolnai Ménesbirtok értékesítését? In: HVG 2007/25. sz. (június 21.) stb.*
2. *A tájszemlélet korai, XV-XIX. századi alakulásáról. I. ILLYÉS Zsuzsanna: Táj - kultúrtáj. Fogalom meghatározás és szemlélet. In: Kultúrtáj - történeti táj - műemlékvédelem. Nemzetközi tudományos tanácskozás utókötetete. Budapest-Keszthely, 1993. 126-127.*



már a természet művészi szintű „javításának”, az egyedi arculatú térség megragadásának, a *tájépítészet* születésének vagyunk tanúi, amelyben arra látunk példákat, hogy különböző művészi és esztétikai, egyszóval kulturális megfontolásokkal hogyan alakítja cselekvően környezetét az azt tájképként felfogó ember.<sup>2</sup>

A tájépitészet tárgyaként a tudományos alapú tájvizsgálatok a XIX. század eleji teoretizáló megközelítés után, mára már egy sajátos tudományterületté váltak. A földrajzi tájbeosztás gyökerei hazánkban a XIX. század második harmadára nyúlnak vissza, korábban statisztikai, majd természetföldrajzi alapokon, s ez utóbbi megközelítés lett a XX. század második felének egyik, Bulla Béla, Mendöl Tibor, Pécsi Márton, Sársfalvi Béla, Hajdú-Mohoros József és Hevesi Attila által képviselt irányzata. Az általuk feltűnően sokféleképpen megfogalmazott és alkalmazott, de lényegében ugyanazt mondogó *tájfogalom* a tájat a *természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos, dialektikus egységének* tekintette. A természeti oldal hangsúlyozásával, ugyanakkor a folyamatok térbeliségének nyilvánvaló felismerése mellett, csak néhányuknál tűnik fel mindennek az időbelisége, tehát a tájalakulás történeti jellegének figyelembevétele.

A XX. század második felében a *táj természetföldrajzi megközelítése* mellett kialakult a *társadalom-földrajzi megközelítés* is – a *kultúrtáj*, amely a tájkép társadalmi térelemeinek vizsgálatát helyezte előtérbe. Az 1950-es évektől Szabó Pál tájfogalma és térszerkezet kutatásai hozták meg az irányzat legjelentősebb eredményeit. A társadalomföldrajz tájfogalmával rokon Ormos Imre, Mócsényi Mihály, s más kortárs tájépitészek, Csemez Attila, fogalomhasználatára – amely szerint *a táj az ember és a természet kölcsönhatása során kialakult egyedi arculatú téregység.*<sup>3</sup>

A táj nagyobb egységének, vagy kisebb részletének egy adott társadalom történelmében játszott különösen kiemelkedő szerepét Csima Péter hangsúlyozta. A tájalakulás történeti jellegét helyezi előtérbe Kósa László, Tóth Tibor, majd Faragó Tamás történeti földrajzi meghatározása. A *történeti táj társadalmi* (gazdasági, kulturális, infrastrukturális szegmensekkel), *valamint ökológiai tényezők térszerkezeti és funkcionális egysége* (entitás), *amely alapján elválnak környezetétől.* Ezt a funkcionális egységet rövid távon állandóság, hosszú távon változás jellemzi.

## BÁBOLNA JELENTŐSÉGE

Bábolna hosszú idő óta, folyamatosan példázza az embernek a pusztával összefonódó hagyományos gazdálkodási és letelepedési folyamatát, tájhasználati kultúráját. A *Bábolna Nemzeti Ménesbirtok* történelmi központja a keresztülmenő országúttal (*Via Regia*) a pusztabirtok megtelepülésének a római eredetű úthálózat-hoz kapcsolódó középkori hagyományát is őrzi. A Ménesközpont északi határán futott a középkorban a pusztát átszelő széles földút, az ún. Mészáros út, mely már a XIII. századtól jelentős marhakereskedelmi forgalmat bonyolított – a XV–XVIII. században elsősorban hadiellátmányozási céllal – az Alföld és Buda illetve Bécs állatvásárai között. A Habsburg-abszolutizmus idején Bábolna és Kajánd pusztákra települt a Szapáry-család egyik vidéki birtokközpontja, a kastély, a templom, a fogadó épületegyüttesével. A korszakra jellemző főúri gazdálkodási forma és a birtokstruktúrában a családi rezidenciákhoz igazgatásilag szervesen kapcsolódó, de földrajzilag távol fekvő pusztabirtokok feudális működése itt is megvalósult. Bábolnának a *Mészáros út* ekkor is különleges jelentőséget adott, mert a XVIII. század közepén az állathajtók egyik fontos állomásává, csordapihenő- és itatóhelyévé vált. Az elpusztult középkori település után ez lett Bábolna pusztája újkori betelepülésének hagyományos tényezője.

A Bábolna Nemzeti Ménesbirtok az arab lötenyészítés és feudális majorgazdálkodás autentikus magyar helyszíne. Dunántúlon a pusztája történetileg összekapcsolódott a feudális majorsági gazdálkodás kialakulásával. A dunántúli puszták a napóleoni háborúk okozta hadikonjunktúra hatására épültek, s kiteljesedésüket a reformkorban érték el. A XVIII. századi Szapáry-kastélyból kiépült Ménesközpont-hoz a korabeli, de XVIII. századi hátrvonuló pusztabirtokon eredetileg 5 (ebből három XVIII. századi eredetű), később 12 külső major létesült (*Karabuka* ♦, *Csemerház*, *Kisbábolna*, *Öreg Bábolna*, *Nagy Bábolna* ♦, *Jäger Hof* ♦, *Csikótelep*, *Farkaskút*, *Kajánd*, *Istvánház* ♦, *Ritter-major* és a XX. században *Darányi-telep*) a lötenyészítés illetve az állattartás további helyszíneiként. Ezekből ma még nyolc major fekvésével, elhelyezkedésével és részben történeti megközelítésével és feltárásával őrzi a XIX. századi bábolnapusztai majorgazdálkodás jellegzetes hierarchikus, centrális struktúrájú, sugaras-gyűrűs útrendszerezéssel feltárt településszerkezetét.

3. KOLLÁNYI László: *Néhány gondolat a tájfogalomhoz.* In: 4D [l. évf.] (2006) 4. sz. 43-46.





A Bábolna Nemzeti Ménesbirtok az innen eredő bábolnai arabnak, ma ismertebb nevén Shagya-arabnak, s az egymást követő szakértő tenyésztők sorának köszönheti hírnevét és egyedülvalóságát. Ennek szakmai alapjait még Csekonics József (1757-1824) tábornok, korát messze meghaladó lótenyésztési elveivel fektette le a XVIII. század végén. A Bábolnai Ménesbirtok a világ első arab vérvonalra alapuló katonai célú lótenyésztő helye, mára fontos és egyedülálló a génmegőrző szerepe. Egyetemes értékét a könnyű huszárló, mint katonaló, és ennek nemesítője, az arab ló tenyésztésének szellemi öröksége adja. A Magyar Országgyűlés 32/2004. (IV.19.) számon határozatot hozott a védett őshonos vagy veszélyeztetett, magas genetikai értéket képviselő tenyésztett magyar állatfajták nemzeti kincsé nyilvánításáról. A bábolnai tenyésztés minden kétséget kizáróan olyan ismertséggel és elismertséggel rendelkezik, ami méltán indokoltá teszi, hogy Bábolnát az emberiség közös örökségéként, a magyar állattenyésztés ezen belül is a magyar lótenyésztés jelképeként tartsuk számon.

#### A BÁBOLNAI MÉNESBIRTOK KIALAKULÁSA, A TÁJHASZNÁLAT XIX-XX. SZÁZADI TÖRTÉNETE

##### A GRÓF SZAPÁRY-BIRTOK – A MÉNESBIRTOK XVIII. SZÁZADI ELŐZMÉNYEI

Bábolna már az Árpád-korban lakott hely volt. A területet átszelő Mészáros utat 1297-ben említette először oklevél. A nagy állathajtó út bizonyult az újkori Bábolna legfőbb telepítő tényezőjének. A Szapáryak kastélya helyén az első középkori település és Szent György tiszteletére emelt egyházának és Péter nevű plébánosának legkorábbi írott forrása 1328-ból származik. A török alatt szinte elnéptelenedett a település, de a pusztai benépesítése már a XVII. század elejétől megindult. A birtok legjelentősebb tulajdonosa, a Szapáry-család 1756 előtt kastélyt és egy – Nepomuki Szent János titulusú – katolikus templomot, 1758-ban pedig urasági fogadót építtetett a pusztai utak kereszteződésében, a Mészáros út mentén. A XVIII. század végén megindult a pusztai benépesítése külső majorokkal is, melyek közül a mai Kis Bábolna és Csemerháza első formájában 1756–1783 között létesült.

A XVIII. század második feléből, gróf Szapáry III. Péter birtokossága idejéből egy különleges és fontos, részletes elemzésre méltó ábrázolás maradt fent a bábolnai pusztabirtokról: a Bábolna-Kajánd prædiumot 1756-ban ábrázoló térképlap<sup>4</sup> (1. kép).

4. Bábolna és Kajánd birtoktérképe. (Mappa Geographica Prædii Babolna et Kajand Incivto Comitatu Comaromiensi in Corporati Ium Excelse Familæ Szap.) 1756. M 1:14400. 70x77 mm. Színezett, kéziratos. Készítette: Fritsch András Erik (Delineavit 1756. Andreas Ericus Fries.) MOL. S12. II. 7/3. (Közl.: PAPP-VÁRY Árpád, HRENKÓ Pál: Magyarország régi térképeken. 2. jav. kiad. Budapest, Gondolat Könyvkiadó-Officina Nova, 1990. 100.; PUSZTAI József: Bábolna. Visszatekintés az őskortól 1945. történelmi dátumáig a Millennium alkalmából. Bábolna, Bábolna Őnkormányzata, 2000. 95.)





**1. kép:** Bábolna és Kajánd birtoktérképe, 1756. (MOL S12. II. 7/3.)

**2. kép:** Bábolnai Királyi Állami Ménes térképe és az 1840-45. évi második katonai felmérés összevetítése

Az ábrázolás felső negyedét a címet keretező díszes kartus és pusztai látkép foglalja el. Az előtérben két alak kezét fog. Magyar nyelven folyik az alku – adásvétel a bábolnai csordakútnál. Balról, a vevő osztrák úr, jobbról a magyar nemesúr látható. Előbbi tömött tarisznyájával nyújtja kezét, szájából folyik a szó: 599 Reichs Thallér. Egy hibázik a hatszázból, de az eladó kitart, még nem csap a markába: Isten úgy Seg.[élyen] nem adom. Mögöttük a csorda elevenedik meg, a pásztor húzza a vizet az itatóvályúba, itat. Bal oldalon már elkelt a többi zászág, lovas hajcsár tereli a nyugati piacok felé. Valóságos vásártér ez a bábolnai-kajándi pusztabirtok. A középkor óta erre hajtották az élő állatot a dús fűvű alföldi legelőkről Bécs felé. A széles hajcsárutat a térkép is láttatja, három helyen jelezve: Via Regia („Királyok útja”), bár ismertebb volt a másik neve: Mészáros út. A puszta tágas legelőterületét a térkép felirata szerint két bérlő Hász Ferenc és Lener Mihály használta (Plaga per Arendatorem, illetve Plaga per Arendatorem Hā possessa). Részeket vonalzóval húzott egyenesek választják szét két-két darabra. A valóságban ökor szántotta barázdák lehettek, ha nem is ennyire nyílegyenesek. A terület majdnem teljes terjedelmében vízenyős-homokos legelőből áll. A határ északnyugati negyedében az országot két oldalán vannak az urasági szántóföld (Tabula Dominialis) háromnyomású táblái négy egész jobbgytelekkel, 9-9 egyenlő nagyságú parcellában (Agri pro Quator Integris Sessionis Frustratim ad Novem aquales Partes Sabdivis pro Inquilinis). Az országot feletti enyhe kiemelkedésen szőlőskert (Vinea) húzódik, a szomszédos banai szőlők folytatásaként. Földesúri rétet (Pratum Domiale) két helyen találunk, nyugaton az országot alatt, és délkeleten, a tárkányi határon. Ez utóbbi felett a Conco vizét (Fluvius Czonczo) halastóvá duzzasztották. Halastó húzódik a Bábolnai-árok medencéjében Banánál is. A latin feliratok közt magyar határneveket találunk. A tárkányi részen a Concótól nyugatra Turo Domb, a Bana felé menő Szél Malom útja, a nyugati szegélyen pedig a Bakony Folyás közepén: Forrás és Várhely stb. A puszta fontos pontjai az itatókutak, amelyeket nyolc helyen gémeskút ábrája és vízforrás (Fons) felirat jelöl. Az átmenő utak megnevezései is fel vannak tüntetve. Öt út sugárszerűen fut a puszta központja felé. Északkeletről a Via ad Alodiatura Csimenziem, délkeletről a Via ad Molam (a Conco partján álló vízimalomtól – Mola)

és a Via ad Pradium Csóp duccens, dél felől a Via ad Poss. Tarkany duccens, délnyugatról pedig a Via ad Pradium Alap duccens.

#### A MÉNESBIRTOK ALAPÍTÁSA, SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

1789 januárjában Szapáry II. József gróf elfogadta a javaslatot, mely szerint Bábolnát felajánlja más kamarai birtokokért cserébe. Még e hónapban kiadták a rendeletet a birtok leltárának pontos elkészítésére.<sup>5</sup> Csekonics József, a mezőhegyesi ménes és immár a bábolnai fiókintézet első parancsnoka 1789 nyarán kezdett hozzá a bábolnai birtok rendezéséhez, az új feladatoknak megfelelően a birtok gazdálkodásának átszervezéséhez. Munkájában Follckmann kapitány segítette. A bábolnai császári és királyi katonai ménes 1789. évi megalapítását követően 1806-ig a mezőhegyesi ménes fiókintézeteként, az alapító, Csekonics József parancsnokságával működött.<sup>6</sup> Az új funkcionális követelményeknek a meglévő, volt Szapáry-birtok központjának épületegyüttesét – a kastélyt és gazdasági épületeit – tették alkalmassá, ugyanakkor új építkezés szinte nem is történt. Bábolna ebben a korszakban még nem tervszerű tenyésztőhely, inkább az átvonuló állatoknak csak szállása, pihenőhelye volt. Az első hiteles feljegyzés, mely arról tanúskodik, hogy a napóleoni háborúk után Bábolnán újraindult az élet, 1815-ből származik.<sup>7</sup> Ebben az időben a Magyar Földtani Intézet emberei elkészítették a birtok részletes felmérését<sup>8</sup> (2. kép).

A művelési ágak feltüntetését is tartalmazó térképen 85 táblára osztva jelölték meg a szántóterületeket, réteket, legelőket, mocsarakat és erdőket. Az 1789 óta eltelt időszak művelésmódjainak megváltozása nyilvánvaló. A birtok legnagyobb kiterjedését – amely a XIX. század közepén közel 7 100 kat. holdat tett ki – északnyugat felől, a Lopkovitz-erdő hozzászólásával érte el. A tájat korábban területével meghatározó legelő egytizedére csökkent, helyét felváltotta a szénát adó rét. Az eltelt időben háromszorosára nőtt a szántóként, gyümölcsösként, valamint szőlőként megművelt terület össz nagysága, amely így közel kétharmada volt a rét és legelő területének. Feltűnő, hogy a térképen az ősi határneveket használva, magyarul tüntették fel több régi (Bábolna, Kis Bábolna, Csemerház) és új major (Gajand),

**5.** A szakértőkkel kiegészített leltárbizottság 1789. február 11. és április 6. között elkészítette a birtok ingó- és ingatlan javainak pontos felmérését. [Feldolgozta: DANCS József: Bábolna. A honfoglalás korától napjainkig. [Bábolna, Babolna Rt. Nyomdaüzeme, 1996.] 27-31.] Az átvételkor a birtok művelési ágak szerinti megoszlása a következők szerint alakult: legelő 5 205 hold, eke alá fogott föld, vagyis szántó 890 hold, gyümölcsös és konyhakert 32 hold, szőlő 26 hold, erdő 40 hold, tó és nádas 51 hold, mocsár 49 hold. A művelési ágak közt nem sorolható területeket beltelekként, illetve haszontalan árokként számították.

**6.** 1798. június 24-i dátummal kelt jelentés egy korábbi, február 11-én kiadott legfelsőbb utasításról tájékoztat, mely a mezőhegyesi méneshez rendeli a bábolnai és kajándi Szapáry-birtokot. [Fascimile közli: HECKER Walter: A bábolnai arab lötenyésztes története. [Budapest], Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat., 1989. 12.; HECKER Walter: A Bábolnai Arab Ménes. H.n. Agrinform Kiadóház, 1994. 13.]

**7.** Sokat elárul a gazdálkodás ezen éveinek alakulásáról az 1814-ben kelt kasznári jelentés. E szerint újabb 300 hold rétet törtek fel és fogtak eke alá, vagyis szántóföldi növények termesztésére. A művelési ágak szerinti területmegoszlás ezzel (gy módosult: 3 015 hold rét, 2 194 hold legelő, 1 200 hold szántó és 27 hold szőlő. A birtok többi részén mocsarak, fás ligetek és gödrök voltak. L. még: GRÖF Jánosné, MÉSZAROS Éva: A két évszázados Bábolna. In: Bábolna. Összeállította és szerk.: LÉNYEY Zsuzsa. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1988. p. 14. (Műhelytanulmányok)

**8.** Bábolnai Királyi Állami Ménes térképe. (Economicus Situations Plan k. k. Militair Gestüts Praediums von Bábolna) 1816. L.: A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve. XIII. köt. IV. tábla. (Közli: HECKER 1989 13. p., PUSZTAI 2000 24., 96. p.)

határrész, erdő stb. nevét, míg a többi felirat mind német. Bábólna közelében három új major látható, kettő megnevezés nélkül (a későbbi Öreg Bábólna valamint Nagybábólna) és egy (a Csikótelep), mely Unterstand elnevezéssel szerepel.

#### A MÉNESBIRTOK MŰKÖDÉSÉNEK FÉNYKORA

1806 után, a bábólnai ménesbirtok intézményi önállóságának elnyerésével megnyílt az út a hatékony tenyésztői munka felé. Ezt azonban a XIX. század első felében jelentősen nehezítették a járványok, valamint a napóleoni hadjárat és a '48-49-es hadi események pusztításai. Ez a korszak mind ezért az újjáépítés és rendezés nagy korszaka, melyben a Ménesközpont, valamint a külső majorok többségének épülecsoportja 1860-ra kialakításában és struktúrájában elérte teljességét. A birtokot területileg és munkaszervezésben is három kerületre - Bábólna, Farkaskút, Csömörháza - tagolták, s ezekben alközpont-majorokat létesítettek. Az arab telivér tenyésztés fénykora is erre az időszakra esik, melynek eredeti lóanyagát 1836-tól sorozatos keleti expedíciók importjából, az arab vér folyamatos frissítésével érték el.

A Bábólnai Királyi Állami Ménes birtoktérképe 1880 körül maradt fenn<sup>10</sup> két változatban. A térkép Bábólna külterületét, részletesen a majorokat és a művelési ágakat jelöli. Az 1882. évi III. katonai felmérés<sup>11</sup> térképszelvénye (3. kép) viszont a Ménesközpontot is részletesen, beépítésével ábrázolja. Ennél még részletesebb korabeli ábrázolás, a helyrajzi számokat is tartalmazó 1887. évi kataszteri térkép.<sup>12</sup> Ezek értelmezését korabeli leírások segítik.

A ménesbirtok 1884-89. évi adatok alapján történő ismertetését a Pallas Nagy Lexikona<sup>13</sup> adja. Ebből a művelési módok megváltozásának szempontjából legszembetűnőbb, hogy a szántóként és kertként megművelt terület nagysága közel duplájára nőtt, míg a rét tizedére, a legelő negyedére csökkent. A birtokot az igazgató vezetése alatt 11 tisztviselő kezelte ekkor; a cselédség és kézművesek rendszerezett létszáma 251 ember volt, a ménesbirtok saját területen fenntartott egy népiskolát 2 tanítóval és 1 tanítónővel.

A bábólnai m. kir. Állami Ménes-intézet 1896. évi leírása szerint a birtok területi központjától kissé nyugatra fekszik az uradalmi központ. Itt van az igazgatóság a hozzátartozó hivatalokkal - kasznárság és pénztár - és a bábólnai kerületi iroda... A kerületek beosztását, illetve major berendezését véve, mindegyik kerületben van egy főmajor, ahol a kerületvezető lakik, kivéve a bábólnai kerületet, melynek főmajorja az uradalmi központban van. A három kerületnek van öt mellékmajorja. Bábólnai kerületben kettő: Nagybábólna és Jägermajor. Csömörházi kerületben kettő: Kisbábólna és Istvánház. Farkaskuti kerületnek egy: Újmajor (Kis-Farkaskút). A mellékmajorok közül csak egyben, Kisbábólnán van tiszti lakás, ahol a majorkezelő segéd lakik... A ménes valamint ménteleposztály és a gazdaság összes építkezési munkálatait az uradalom építészeti hivatala végezteti. A ménesbirtok területén lévő összes épületek száma 187. Ebből ménesépület 25, gazdasági épület 147, méntelepi épület 10, középületek (iskola, templom, kórház stb.) 5.<sup>14</sup>

A kiegyezést követő változások a hazai lótenyésztés ügyét jelentősen vitték előre. Bábólna egyrészt a rendszeres és nagy szakértelemmel, kiváló kézzel válogatott keleti lóvásárlások, másrészt Leveldi Kozma Ferenc (1826-1892) ménesparancsnok által kidolgozott és bevezetett, átgondolt, szakszerű tenyésztői munka révén valóban Európa legjelentősebb és világhírű ménesévé vált a XX. század fordulójára. Ezt egyrészt az 1878-as és 1900-as párizsi világkiállítás eredményei, másrészt a bábólnai arab ménnek nemzetközi kereslete bizonyítja. Bábólna hatása, kisugárzása az akkori magyar területeken túl az Osztrák-Magyar Monarchia egyéb területein is érvényesült. A Bábólnán született ménnek elkerültek Horvátországba, Szlovéniába, Bosznia, Hercegovina méntelepeire és fedezettóállomásaira, da a Bábólnáról származó törzsek nemegyszer eljutottak Radautzba, a császári ménesbe is. Radautz látta el fedezőménekkel Galícia, Bukowina és Lengyelország magánméneseit, így a bábólnai arab törzsek lassan behálózták Európát.

9. Nem sokkal későbbi Fényes Elek 1851-ből származó leírása (FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I. köt. Pest, Kozma Vazul, 1851. 62-63.), amely szerint: Bábólna pusztá... a Győrből Budára vivő úgynevezett mészárosok útjában... kiterjedése összesen 7098 hold (1600 négyszögölével) és 150 négyszögöl; ebből a banai határba eső rész, melyly azonban a pusztához tagosítva mivelletik, 189 h. 646 négyszögöl. Nevezetessé teszi a pusztát az itt tenyésztett válogatott királyi ménes, e tekintetben a pusztá kezelése is különös. 1848-ban a határ felosztása következő: buzaiföld 599 h. 163 négyszögöl; rozs 260 h. 1566 négyszögöl; zab 1243 h. 999 négyszögöl; mivellet ugar 302 h. 257 négyszögöl; fekete ugar 291 h. 498 négyszögöl; rét 3455 h. 1266 négyszögöl; legelő 499 hold 914 négyszögöl; erdő és faültetvények 212 h. 837 négyszögöl; szőlő 29 h. 1100 négyszögöl; épületek telke és utak 179 h. 979 négyszögöl, vendégfogadó külső- és belsőtelke 33 h. 1171 négyszögöl. A földminősége kevés változatú sikon több részben homokos ugyan, s csak kisebb részében agyagosabb, de általában jötermékenységgű, s az egész pusztá széles ültetési fasorokkal lévén táblákra szagatva, kellemes tekintetű...

10. Közl: HECKER 1994 23. p.

11. III. katonai felmérés, 1882 (Sec. 4960/1.) M 1:25000. HT.

12. Bana nagyközség Bábólna pusztával együtt Komárom vármegyéjében. 1887. Kataszteri térkép. 17. szelvény. M 1:2880. OSZK-Térképtár. Bana-1894/1-34.

13. Bábólna területe 4098 hektár, mely az egyes művelési ágak szerint következőleg oszlik el: belső telek 112 hektár, szántó-föld 3092 ha. legelő 68 ha., rét 271 ha., erdő 352 ha., szegély 39 ha., út 108 ha., kert 2 ha., terméketlen 19 ha., a ménes használatában van 35 ha... 1884-ig a behozott eredeti kancákon kívül összesen 76 eredeti arab mént használtak a keleti törzs megalapítására. 1884 végén volt 514 drb. ló, melyekből a tenyésztőrzset képezte 4 arab telivér mén és 23 darab ugyanolyan kanca, továbbá 3 arabfélvér mén és 117 kanca; 1885 augusztusban közvetlenül Arabiából hoztak be 4 mént és 5 kancát. 1889 végén a lóállomány 409 volt, törzsmén 7, anyakanca 172... az igáserő 63 drb. ló és 308 drb. ökör... (A Pallas Nagy Lexikona. II. köt. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893. 416.)

14. A Bábólnai M. Kir. Áll. Ménes-Intézet Rövid leírása az 1896. évben. Budapest, Nagy Sándor Könyvnyomdájából, [én.] 11-13., 18.





**3. kép:** III. katonai felmérés megújítása, 1921. (Sec. 4960/1.) M 1:25000. HT. Bábólyna harmadik katonai felméréseinek megújítása, 1921. Sec. 4960/1.

**4. kép:** Bábólyna a XX. század második felében kialakított közigazgatási határai történeti térképekre vetítve.

1. kép: Bábólyna történeti határai és területének mai művelési módjai légifotón.

**5. kép:** Bábólyna történeti határai és területének mai művelési módjai légifotón.

2. kép: Bábólyna történeti határai és területének mai művelési módjai légifotón.



## A BIRTOK XX. SZÁZADI TÖRTÉNETE, MODERNIZÁLÁSA ÉS ÁTALAKÍTÁSA

A XX. század első felének mindkét háborúja közrejátszott a bábolnai állomány szétzilálódásában, s igen nehézkes rekonstrukciójában. A korszakban, jellemzően kevés kiugró sikerrel, a tenyésztés csupán az arab törzsek fenntartására korlátozódott, majd a 150 éves tenyésztői munka az 1950-es években szinte a teljes pusztulás határára jutott el. Az ötvenes évek igényeinek megfelelően az arab lovak tömegesítése, igáslókénti hasznosítása volt a cél, majd a hatvanas évek elején a lólétszám drasztikus csökkentése volt a párt által meghatározott cél. A hatvanas évek végén Egyiptomból importált tiszta egyiptomi arab telivér ismételt az érdeklődés középpontjába állította Bábolnát. A hatvanas, hetvenes években a bábolnai arab is kelendő volt Nyugat-Európában, tenyésztésére külön szervezet alakult (ISG) mely Shagya-arab néven tette elterjedté a bábolnai arabot. 1990-től megindult a fajták rekonstrukciója, országos fajtaegyesület alakul a hazai tenyésztők részvételével, amely székhelyül Bábolnát választotta.

Mindezzel párhuzamosan Bábolna, mint önálló település (ma már város) létrejöttének folyamata eleven bizonyíték a hazai települések központilag deklarált fejlesztési mechanizmusoktól eltérő, öntörvényű fejlődésére. A magyar gazdaság és társadalom 1950-60-as évekbeli modernizációjának egy sajátos „szíge” lett.<sup>15</sup> A pusztá, mint település és az uradalom, mint termelő szervezet viszonyában a település társadalmi egyértelműen alárendeltje volt az uradalomnak. A település legalapvetőbb funkcióit (lakóhely, bolt, betegszállító kocsik, iskola, pap stb.) az uradalom szolgáltatta. Bábolnán, amit tradícióban a pusztá, mint település nyújtani tudott, az a hagyományos állatszert és a katonás fegyelmet megkövetelő munkaszervezet követelményeihez szokott mezőgazdasági munkaerő. Bábolna, mint város viszont már a Kombinát műve, mely a XX. századi település urbanizációjában, az infrastruktúra kiépítésében elsődlegesen volt érdekelt.

## BÁBOLNA EGYEDI TÁJÉRTÉKEI

A történeti ménesbirtok XVIII. századi eredetű határai, valamint a határát kijelölő árkok, határutak a mai napig fennmaradtak, mivel a XX. század második felének közigazgatási szabályozásai adminisztratív módon, az ingatlanhatárokból is megőrizték azokat. Ezt erősíti továbbá a fennmaradt

művi határjelek, fasorokkal kísért határutak és -árkok, valamint -kövek megléte. Ezek és a régi birtoktérképek segítségével a történeti határvonal – mai közigazgatási szétszabdaltsága (déli Tárkány, nyugati pereme Bana közigazgatási külterületének része) ellenére – hitelesen rekonstruálható, s a *(műemlék) történeti táj* határaként adminisztratív eszközökkel megőrizhető (4. kép).

## A HAGYOMÁNYOS TÁJHASZNOSÍTÁSI, -MŰVELÉSI MÓDOK JELENLÉTE

Napjainkig fennmaradt a történeti birtok területének hagyományos művelésmódja – szántó, legelő, erdő, szőlő – amely az alapvető hagyományos tájkaraktert biztosítja, s a bábolnai tájat ma elsősorban a Bábolna Rt. művelt (kukorica) földjei határozzák meg. A hajdani legelők közül csak Bábolnától északkeletre maradt meg jelentősebb, nagyobb kiterjedésű terület. Bábolna nyugati részén jelentős fásítás és erdősítés történt (Lopkovitz erdő, Dögerdő, Pipaszárerdő, Farkaskút, Tűzokerdő stb.), mely részben ma is látható. A terület vízrajzát a fennmaradt mesterséges csatornák (Bábolnai, Tárkányi, Ürgemajori stb.), részben természetes vízhálózat (Fekete-ér, tó) adják. Kisebb patak folyik a Karabuka-erdőnél, amely Nagyigmándnál kiszélesedik tóvá – Majortó – és innen, mint Concó-patak torkollik az ácsi szőlőknél a Dunába.

## FELISMERHETŐ ÉS JELLEGZETES – CENTRUM KÖRÉ SZERVEZETT HIERARCHIKUS – TELEPÜLÉSHÁLÓZAT ÉS -SZERKEZET

A bábolnai történeti ménesbirtok mai állapotában többé-kevésbé kimeríti az integritás követelményét is. Töredékes, de felismerhető és értelmezhető – helyreállítható – a birtok sugargyűrűs útrendszere, mely több helyen még ma is járható, s a még létező régi majorokat történeti útvonalon teszi megközelíthetővé. A birtok hagyományos települési struktúrájától idegen, jelentősebb közútvezetés a területen nem történt. A XX. század második felében létesített új üzemegek – baromfitenyésztő és sertéshizláló telepek, mint reverzibilis (!) elemek – ma úresen pusztuló, könnyűszerkezetes épületeinek látványa megszüntethető, de több esetben ma is facsoportokkal takartan, nem zavaró nyitottsággal jelennek meg. A Ménesközpont nyugati és déli területének modern ipari beépítése viszont jelentős tájseb, s nem tartozik a ménesbirtok XIX. századi történeti struktúrájába a mai Bábolna város modern

**15.** BARSINÉ PÁLMAI Éva: *A gazdaság és a települések. In: Bábolna. Összeállította és szerk.: LENGVEL Zsuzsa. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1988. 98. (Műhelytanulmányok)*



**6. kép:** Bábolna történeti ménesbirtok települési struktúrája 1945 előtt.




települése – utcái, teleklábas tömbjei és „koc-ka” lakóháza sem. A mai települési struktúrában megjelenő, még fennálló történeti épületek hasznosítottak, de a változó műszaki állapotot a város még napjainkban is bontással igyekszik javítani. A külterületi majorok rossz állapotú épületeit – elsősorban a hajdani lóistállókat és más gazdasági épületeket együttesét – az összedőlés és a teljes pusztulás fenyegeti.

Az első részben leírt sokféle táj meghatározásnak több szegmense, tényezője sejtetni enged, hogy a történeti tájat meghatározó jellemzők és sajátosságok szép számmal vannak a vizsgált térségben. Ha az osztályozás alapjának – szem előtt tartva a kulturális-szociális tartalmat – a társadalmi

rétegződés szerinti történeti osztályokhoz kötött gazdálkodást, vagyonekezelést, életmódot vesszük, könnyen juthatunk el a hajdani vezető társadalmi réteg, a főnemesség vidéki építészetihez, az uradalmak (táj)építészetihez. A települések urbánus vagy kevésbé urbánus tája mellett tehát ez a gondozott, inkább a természeti tájalkotó elemekkel meghatározott, hagyományos rurális táj lehet kulturális örökségvédelmi szempontból figyelemre méltó. Mindezt példázza a gróf Szapáry család bábolnai birtokának XVIII-XIX. századi átalakulása, amelyben a terület az 1789. évi alapítást követően, 1816 óta ma is élő, s az eredeti, Csekonic József által lefektetett elvek és módszerek szerinti létezés autentikus helyszínévé vált.



# THE HISTORICAL LANDSCAPES OF BÁBOLNA

 THE DEPARTMENT for History of Architecture and of Monuments (Faculty of Architecture, Budapest University of Technology and Economics) was commissioned the research of the cultural heritage of the Bábolna National Stud Estate in 2004. The primary task was to develop a new, effective concept for monument protection based on both built heritage and land use values, and landscape and urban fabric values. The research has revealed the history and development of the national stud estate at Bábolna, formulated its cultural significance, defined its patrimonial values, and laid down the principles of protection and conservation of its historic buildings, settlement and landscape structure. The concept took into consideration that the values covered a much larger area than the administrative borders of today's Bábolna town, and the fact that the existing and valuable regional character of historical stud estate could be preserved only in a larger context.

The first part of the study summarizes the most important results of the scientific research including the unique landscape values of the Bábolna historical stud estate. The second part highlights the historical landscape as a cultural heritage value and presents a protection concept. This second part of the paper will define the proposed administrative defence categories of Bábolna, and also the opportunities and tasks for the conservation and protection of the traditional landscape characters.

The diverse definitions of the landscape concept indicates that there are lot of features and peculiarities defining the historical landscape in the examined area. If the categorisation is based on farming, property management and lifestyle of social classes, we may get easily to the rural architecture of former aristocracy and landscape architecture of manors. Beside the settlement outskirts, this type of traditional rural landscape formed by natural landscape elements can be the other main subject of cultural heritage protection. The development of count Szapáry's estate at Bábolna in the 18-19th century is a fine example for the complexity of cultural heritage. The estate, which was originally founded in 1789 and has been run under the original principles laid down by József Csekonics since 1816, is still the authentic site of Hungarian horse breeding.